

INSON VA FUQAROLARNING KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ VA ERKINLIKLARINI QONUNYI CHEKLASH CHEGARALARI

Islomov Bekzod Bektosh o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti Ommaviy axborot vositalari
huquqi yo'nalishi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6603517>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 10- may 2022

Ma'qullandi: 14- may 2022

Chop etildi: 31- may 2022

KALIT SO'ZLAR

inson huquq va erkinliklari, huquq va erkinliklarning konstitutsiyaviy cheklanishi tushunchasi, huquq va erkinliklarning qonuniy cheklash chegaralari, huquq va erkinliklarning qonuniy cheklash sabablari.

ANNOTATSIYA

Maqolada inson cheklashni huquqiy asoslash muammosi tahlil qilinadi hamda inson va fuqarolarning huquq va erkinliklarini cheklash tushunchasi, uning muhim belgilari hisoblanuvchi tamoyillari, asoslari, maqsadlari, chegaralari va huquqiy shakllari ko'rib chiqiladi.

Zamonaviy jamiyatning hayotiy faoliyatini huquqiy tartibga solishsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Davlat ijtimoiy munosabatlarni huquqiy vositalar yordamida tartibga solish uchun fuqarolarning huquq va erkinliklarini amalga oshirish tartibini tartibga soladi, shuningdek ularni cheklash imkoniyatini ta'minlaydi. Ilmiy doiralarda huquq va erkinliklarni huquqiy jihatdan cheklash muammosi uzoq vaqtdan beri muhokama qilinmoqda, ammo uning konseptual yechimi topilmadi, bu esa shaxs, jamiyat va davlatning o'zaro munosabatlarining xususiyatlarini tushunishga, norma ijodkorligi va qonunlarni qo'llash, shuningdek fuqarolarning konstitutsiyada e'lon qilingan huquq va erkinliklarini

amalga oshirish samaradorligi sifatini ta'minlashga to'sqinlik qiladi. Mazkur munozaraning o'zagi ham bunday cheklovning konsepsiyasi va chegaralaridir. Shu munosabat bilan uning mohiyati va mazmuni, asoslari, tamoyillari, maqsadlari (me'zonlari), chegaralari, tartibga solish mexanizmlari va boshqalar haqidagi savollar ko'rib chiqamiz. Ta'kidlash kerakki, ushbu amaliyot bo'yicha fanda bir xil talqin qilingan tushunchaning yo'qligi uning mazmuni, tarkibiy tuzilishi va unda aks ettirilgan ijtimoiy-huquqiy hodisasini turlicha tushunishga olib keladi.

"Cheklash" tushunchasini tahlil qilish va uni qonunchilikda mustahkamlash chegaralarining asosiligi ba'zi

tadqiqotchilar tomonidan aniqlangan “huquq” va “erkinlik” ning o‘zaro bog‘liq fundamental toifalarining mazmunini ochib berishni talab qiladi. Ushbu hodisalarning konkretlashuvi ularni davlat hokimiyati tomonidan cheklashning potensial imkoniyati mavjudligi yoki yo‘qligini belgilaydi.

N.I. Matuzov inson huquqlari nazariyasi va amaliyotini o‘rganar ekan, konstitutsiyada mustahkamlangan “huquq va erkinliklari” atamasini terminologik jihatdan ajratmaydi, boshqa xarakterli xususiyatlar bilan bir qatorda ularning tug‘ma va ajralmasligini tan oldi. Olim “huquq va erkinliklarni” fuqarolarning subyektiv huquqlari deb hisoblab, “nafaqat fuqarolik, mulkiy, ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar bilan bir qatorda nutq, matbuot, yig‘ilish, miting, ko‘cha yurishlar, namoyishlar, fikrlar, e‘tiqod erkinligi va boshqalar kabi siyosiy va shaxsiy erkinliklar ham subyektiv-pretektiv xususiyatga egadir” deydi.

Darhaqiqat, V.I. Dal huquqni insonga o‘z irodasi, makon, o‘z yo‘lida harakat qilish qobiliyati, qaramlik, birovning irodasiga bo‘ysunish cheklovining yo‘qligi kabi huquqlar bilan ta‘minlangan erkinlik sifatida maqbul chegaralar ichida berilgan kuch va iroda sifatida ta‘riflagan. Erkinlik qiyosiy tushunchadir. U muayyan darajada, ayniqsa, cheksiz o‘zboshimchalik darajalarida chegaralangandir” deydi olim. Qonun bilan solishtirganda, erkinlik mavhumroq, ancha falsafiy tushunchadir, chunki u bu dunyoga kelgan har bir insonning tabiiy holatidir. Ideal timsolda, bu sizning xohishingiz bo‘yicha xohlagan narsani qilish imkoniyatidir. Faqat insonning o‘zi o‘z erkinligini tasarruf qilishi mumkin - yashash yoki yashamaslik, ishlash yoki bundan bo‘yin tovlash, sog‘lig‘ini

saqlash yoki uni yo‘q qilish va hokazo. Buning tasdig‘ini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ayrim qoidalarida ham ko‘rish mumkin: “Yashash huquqi har bir insonning uzviy huquqidir. Inson hayotiga suiqasd qilish eng og‘ir jinoyatdir” (24-modda), “Hech kimda uning rozilgisiz tibbiy yoki ilmiy tajribalar o‘tkazilishi mumkin emas” (26-modda), “Har kim fikrlash, so‘z va e‘tiqod erkinligi huquqiga ega. Har kim o‘zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish huquqiga ega” (29-modda).

Erkinlik ruxsat berishga o‘xshaydi, deb taxmin qilish mumkin, ammo bu unday emas, chunki u har doim shaxsning axloqiy asoslari va qadriyatlariga asoslanadi, bu xatti-harakatlarni ma‘qullashdan saqlaydi. Ushbu yondashuvda har bir shaxsning erkinligini amalga oshirishni ta‘minlash vositalari haqida savol tug‘iladi. Ko‘pincha, siz bilganingizdek, kuchga ega bo‘lgan tomon zaif tomonning erkinligini buzadi. Bunday tengsizlikka yo‘l qo‘ymaslik uchun ularning munosabatlarini tartibga solish, har bir shaxsning erkinligini ham shaxsning, ham davlatning o‘zboshimchaligidan himoya qilish kerak.

Huquqni bunday tartibga solish umumiy, xususan, konstitutsiyaviy huquqiy normalarga ko‘ra asossiz emas. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 20-moddasida belgilanganidek “fuqarolar o‘z huquq va erkinliklarini amalga oshirishda boshqa shaxslarning, davlat va jamiyatning qonuniy manfaatlari, huquqlari va erkinliklariga putur yetkazmasliklari shart”dir. Bu o‘rinda, T.Y. Xabrieva va V.E. Cherkinning “qonun erkinlikni amalga oshirishning o‘lchovidir ... u adolat g‘oyasiga tayanadi” degan fikrlari asoslidir. Ushbu bayonotga

asoslanib, biz shunday xulosa qilishimiz mumkinki, qonun inson iroda erkinligining ma'lum chegaralarini belgilaydi, bu chegaralarda u boshqa odamlar va davlat bilan munosabatlarga kirishadi, shuningdek, davlat hokimiyatini cheklovchi hisoblanadi. Shunday qilib, tabiiy erkinlik ma'lum ma'noda qonunning o'zi mavjudligi bilan chegaralanadi, bu fuqarolik jamiyati va qonun ustuvorligida muqarrar hodisadir. Shu bilan birga, huquq erkinlikning qadriyat mohiyatiga ta'sir qilmaydi, uni hech qanday tarzda kamaytirmaydi, inson xatti-harakatlarini "qonun bilan ta'qiqlanmagan hamma narsaga ruxsat berish va boshqalarning erkinligini hurmat qilish" tamoyili asosida tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi insonni himoya qilishning ustuvorligini e'lon qilib, uning huquq va erkinliklarining eng yuqori qadriyat ekanligini e'lon qiladi. Bu Asosiy Qonunda ushbu tushunchalar tabaqalashtirilganligini bildiradimi? Aftidan, ular insonning tabiiy erkinligini konstitutsiyaviy mustahkamlangan huquqlar bilan bir qatorda davlat tomonidan tan olinishini va o'z xohish-irodasini erkin ifodalanishi tartibga solinadigan huquqlarning bevosita manbai ekanligini tushunishni o'z ichiga olgan yaxlit hodisani bildiradi. Shunday qilib, yashash, oila qurish, o'z iste'dodi, qobiliyati yoki imkoniyatlaridan biron-bir qonuniy faoliyat yoki boshqa faoliyat uchun foydalanish erkinligi ularning huquqiy jihatdan tartibga solinishi yoki yo'qligiga qarab yo'qolmaydi. Tan olish bilan davlat ularni himoya qilish majburiyatini o'z zimmasiga oladi, bu qonunga bo'ysunuvchi xulq-atvorni tanlagan har bir fuqaroga har qanday huquqlar buzilishidan himoyalanihga ishonch hosil qilish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qoidalari inson va fuqaroning shaxsiy, ijtimoiy, siyosiy, mulkiy, iqtisodiy, madaniy huquqlaridan shakllanadigan huquqiy asos bo'lgan, ularning (erkinliklarning) amalga oshirilishini ta'minlaydigan va kafolatlaydigan asosiy inson erkinliklarining ahamiyatini belgilaydi. mustahkamlangan bir qancha konstitutsiyaviy normalarni keltirib o'tadi. Konstitutsiyada belgilangan 18-46-moddalar uning huquqiy ta'minoti bo'lib xizmat qiladi va shunga mos ravishda subyektlarga uni to'sqinliksiz amalga oshirish uchun tegishli huquqlar beradi. Demak, "huquq" va "erkinlik" kategoriyalari mazmuni va ifoda shakli jihatidan bir xil emas, balki o'zaro bog'langan, o'zaro bog'liq va dialektik birlikdir.

Qayd etilganidek, inson erkinligini o'z mohiyatiga ko'ra cheklab bo'lmaydi. Shaxsning huquqiy maqomining unsurlaridan biri bo'lgan shaxsning konstitutsiyaviy huquqini cheklash mumkinmi? O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining alohida moddalarida huquqlar ta'minlanishi va shu bilan birga ularning boshqa shaxslarning jamiyatning hamda davlatning qonuniy manfaatlari borasida cheklanishi belgilangan. Masalan, Asosiy qonunimizning 20, 28, 29, 33, 37 kabi moddalarida davlat tomonidan kafolatlangan huquqlar bilan bir qatorda ularning cheklanishi uchun asoslar ham ko'rsatilgan.

Shuni ta'kidlash kerakki, inson huquqlari va erkinliklarini cheklash imkoniyati nafaqat O'zbekiston huquqiy makonida mavjud, balki xalqaro huquqning umume'tirof etilgan tamoyillari va normalarida (Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi,

Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt, Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish to'g'risidagi konvensiya va boshqalar), shuningdek, xorijiy davlatlarning konstitutsiyalarida ham mustahkamlangan. Ular turli yo'llar bilan namoyon bo'ladi va turli asoslarga ega: ular huquqiy aktdan kelib chiqishi yoki haqiqiy harakatlardan kelib chiqishi mumkin; doimiy yoki vaqtinchalik asosda o'rnatilishi mumkin. Ularni har qanday cheklovlar u yoki bu darajada shaxsning konstitutsiyaviy va huquqiy maqomiga ta'sir qilishi birlashtiradi.

Limitlar bu kesib o'tib bo'lmaydigan ma'lum bir chiziqning belgilanishidir. Inson va fuqaroning huquq va erkinliklarini oliy qadriyat deb e'tirof etish sharoitida ularni cheklash ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning alohida chorasi hisoblanadi. Huquqlarni cheklash qonuniy asoslanishi kerak bo'lgan obyektiv sabablarga ko'ra bo'lishi kerak, ya'ni uning amal qilishining haqiqiy asoslari va mezonlarini ko'rsatish kerak. Ushbu asos huquqdan foydalanish chegaralarini toraytirmasdan, cheklangan narsadan ko'ra kattaroq narsaning buzilishiga olib kelmasligiga asoslanishi kerak. Bunday chegaralarni belgilashning yo'l qo'yilishi me'zonlari huquqni muhofaza qiluvchi organning o'z vakolatlari va huquqlarini suiiste'mol qilish ehtimolini istisno qilishi kerak. Shu munosabat bilan cheklash tamoyillari, faktik asoslar, maqsadlar chuqur har tomonlama ilmiy tahlildan o'tkaziladi. Chunki huquq va erkinliklarning konstitutsiyaviy cheklanishining asosiligi uni qo'llashning asosiy qoidalarini qonunchilikda mustahkamlashni taqozo etadi.

Qonun "huquqning paydo bo'lishi, rivojlanishi va amal qilishi uchun ma'naviy-tashkiliy asosni tashkil etuvchi dastlabki, belgilovchi g'oyalar, qoidalar, munosabatlar" deb tushuniladigan prinsiplarga asoslanadi. Qonuniy cheklash bundan mustasno bo'lmasligi kerak. "Shaxs erkinligi chegaralari (chegaralari), uning avtonomiyasi jamiyat taraqqiyotining obyektiv qonuniyatlari bilan belgilanadi". Asosiy Qonunning yuqoridasanalgan moddalarida faqat belgilangan maqsadlar uchun cheklashlar "zarur bo'lganda" qo'llanilishi mumkinligi belgilab qo'yilgan (mutanosiblik prinsipi). Binobarin, ularning ko'lami bo'yicha cheklovlar konstitutsiyaviy tuzumga, ma'naviyatga, salomatlikga, boshqa shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga, milliy mudofaa va davlat xavfsizligiga tahdidlar doirasiga tenglashtiriladi. Cheklovchi tartibga solishni qo'llash uchun uni yetarli deb hisoblash uchun tahdid darajasini qanday aniqlash kerakligi, javob cheklovlarining tabiati va darajasi qanday bo'lishi kerakligi va bu "zarurat chorasi" nima yoki kim tomonidan ekanligi aniq belgilangan bo'lishi shart.

Keltirilgan fikrlarni umumlashtirib, maqbullik va zaruratning quyidagi asosiy mezonlarini ajratib ko'rsatishimiz mumkin: a) cheklashning qonuniyligini aniqlashda tegishli konstitutsiyaviy normaning so'zma-so'z ma'nosini boshqa konstitutsiyaviy normalar va uni belgilovchi qonun hujjatlari bilan birgalikda tekshirish zarur;

b) cheklashlar mutanosiblik (proporsionallik), farqlash, umumbashariy tenglik tamoyillarini hisobga olgan holda tahlil qilinishi kerak;

c) ruxsat etilgan bo'lishi uchun cheklovlar obyektiv asosli va konstitutsiyaviy

ahamiyatga ega bo'lgan maqsadlarni ko'zlashi kerak;

d) cheklovlar aniq asoslarga ega bo'lishi shart;

e) cheklovlar o'rnatishda jamoat va shaxsiy manfaatlar muvozanatiga rioya qilish kerak. Yuqoridagilarni tahlil qilsak, cheklashlarning yo'l qo'yilishi va zarurligi muayyan shartlarni va ularni qo'llash tartibini tartibga soluvchi qonun hujjatlari normalarida ifodalangan konstitutsiyaviy-huquqiy qoidalarning semantik mazmuni bilan oqlanadi, deb taxmin qilishimiz mumkin. Ularning qo'llanilishi uchun inson, jamiyat va davlat o'rtasidagi huquqiy munosabatlarda qo'yilgan maqsadlarga mos keladigan vositalar yordamida erishiladigan, bir tomondan, barcha shaxslar va fuqarolarni qamrab oluvchi qonuniy manfaatlar, boshqa tomondan, huquq va erkinliklarning cheklanishini ta'minlash asoslari bilan belgilangan shaxslarning ma'lum bir doirasi muvozanati ko'rib chiqiladi.

Konstitutsiyaviy cheklovlar uchun asoslar masalasi muhim ahamiyatga ega. Ko'pincha ular cheklovlarining maqsadlari bilan chalkashib ketishadi. Shu bilan birga, huquq va erkinliklarni cheklash imkoniyatini qonunchilikda mustahkamlash uchun asos bo'lgan hodisa, holat, jarayon, maqsad esa qonun chiqaruvchi cheklash orqali erishmoqchi bo'lgan ko'zlangan natijadir. Faktik asoslar obyektiv voqelik holatlarini o'z ichiga olishi kerak. Masalan, shaxsning shaxsiy jismoniy erkinlik huquqini cheklash tegishli jinoyat sodir etishning aniqlangan va isbotlangan fakti (faktik asos) asosida chiqarilgan sudning ayblov hukmi (qonuniy asos) asosida mumkin. Shunday qilib, inson va fuqaroning huquq va erkinliklarini konstitutsiyaviy cheklash davlatning

konstitutsiyaviy asoslarini, axloqni, inson va fuqaroning huquq va erkinliklarini, xavfsizlikni va boshqalarni buzish faktlari bilan boshlanishi kerak.

Shubhasiz, "har qanday taqiq (cheklash) qonun xarakteriga ega bo'lishi kerak" va uni tan olish batafsilroq ijobiy huquqiy konsolidatsiyani talab qiladi. Shu sababli, inson va fuqaroning huquq va erkinliklarini cheklashni tartibga solish bilan bog'liq konstitutsiyaviy nizolarni ham nazariy, ham huquqni qo'llash darajasida hal qilish zarurati tug'iladi. Ularning asosiylari, albatta, quyidagilarni o'z ichiga oladi: "inson va fuqaroning huquq va erkinliklarini cheklash" tushunchasini talqin qilishda yondashuvlarni aniqlash va uning asosidagi ijtimoiy-huquqiy hodisani tushunish; inson va fuqaroning huquq va erkinliklarini cheklash asoslari va maqsadlari o'rtasidagi munosabatlarni aks ettiruvchi tamoyillarni qonun hujjatlarida mustahkamlash; inson va fuqaroning huquq va erkinliklarini cheklashni qonun hujjatlarida mustahkamlash usullari, shakllari va darajalarini belgilash; huquq va erkinliklarni cheklashning xarakterli elementlari va belgilarini birlashtirish; qudratli subyektlar tomonidan huquq va erkinliklarni cheklashning muayyan chegaralarini belgilash.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, inson va fuqarolarning konstitutsiyaviy kafolatlangan huquq va erkinliklarini qonuniy cheklash uchun aniq sharoit hamda zaruriy vaziyat mavjud bo'lishi shart. Bundan tashqari ushbu cheklovlar kiritilishining qonuniy tartib tamoyillari, subyektlarning huquq va majburiyatlari belgilangan bo'lishi zarur, hamda vaziyatdan kelib chiqib cheklovlar minimal

darajasi ta'minlanishi maqsadga
muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.T.: "O'zbekiston". 2019.
2. Эбзеев Б.С. Конституционный правопорядок и основные права: юридическая природа и особенности государственной защиты (о методологии научного поиска) // Государство и право. 2016. № 10.
3. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ / пер. с нем. Е.А. Сидорова; под ред. Н.А. Сидорова (вступ. ст.). М., 1981.
4. Пресняков М.В. Конституционно-правовая сущность естественных прав: проблемы позитивного закрепления // Современное право. 2014. № 10.
5. Авакьян С.А. Свобода общественного мнения и конституционно-правовые гарантии ее осуществления // Вестник Московского университета. Сер. 11: Право. 2012. № 6.